

Поклик сирен

Почнімо оповідь із подорожі Одиссея. У дванадцятій пісні «Одіссеї» наш герой збирається покинути острів богині Кіркеї, і вона дає йому кілька порад, як уникнути небезпек у подальшій подорожі¹.

— Та все ж ти послухай, — суворо наказує вона.

*Спершу сирен ти зустрінеш,
що чаром своїм нездоланним
Кожну людину чарують, яка лиш до них підпливає.
Хто до сирен несвідомо наблизиться й тільки почує
Голос їх, той вже додому не вернеться,
діти й дружина
Не побіжать уже зустріч йому,
не радітимуть шумно,
Дзвінкоголосим-бо співом сирени його зачарують,
Сидячи там на лужку; наче гори, навкруг височіють
Кості загиблих людей,
тільки шкіра на них дотліває*.*

І Кіркея пропонує йому план: заліпити вуха супутників воском, щоб вони не почули сирен, і наказати їм

* Уривок «Одіссеї» Гомера у перекладі Бориса Тена. — Тут і далі прим. перекл., якщо не зазн. інше.

прив'язати себе до щогли, допоки не пропливуть безпечно повз них.

Наш герой чітко дотримується вказівок. Коли пісня долинає до його вух, він наказує своїм людям звільнити його, щоб він міг піти на спів. Але, як і було наказано, команда ігнорує його, поки корабель не опиняється надто далеко, щоб почути сирен.

Це один із найпотужніших образів у західному каноні: знаючи, що чекає на нього попереду, Одисей б'ється об щоглу, намагаючись звільнитися від пут, якими сам звелів себе скувати. Через століття цей образ дійшов до нас як метафора для гріха й чесноти, плотських спокус і сили волі їм протистояти. Як наркоман, який викидає свої таблетки в унітаз, готуючись до прийдешньої тяги, а потім випрошує ще наркотиків. Цей образ ілюструє фрейдівську боротьбу між Его й Ід: те, чого ми хочемо, і те, чого, як нам відомо, ми не повинні, не можемо мати.

Щоразу, коли я стикався з візуалізаціями сирен, вони завжди були, важко віднайти кращого слова, сексуальні. Спокусливі. Від Шекспіра до Ральфа Еллісона й пізніше в літературі сирени найчастіше є метафорою жіночої сексуальної привабливості². У романі Джеймса Джойса «Улісс» Блум описує коханця своєї дружини як чоловіка, який «став жертвою чарів сирени й забув про зв'язок із домом»³.

З огляду на це трохи дивно узгоджувати первісне значення слова з його сучасним використанням: для опису нав'язливого виття пристрою на дахах карет швидкої допомоги та поліцейських машин. Але зв'язок між ними існує, до того ж глибокий, він є провідною ідеєю цієї книги й ключем до розуміння життя у XXI столітті.

От постійте трохи на розі якоїсь вулиці в будь-якому місті, й ви почуєте, як повз вас пролетить спецтранспорт. Коли ви подорожуєте, то вирізняєте той звук, оскільки він є частиною сенсорної текстури інакшості, яку ви переживаєте. Тому що, де ви не були б, цей звук водночас знайомий і чужий. Чужий він, тому що в різних країнах сирена звучить дещо по-різному: протяжно, двотонально або із чітко вираженою висотою. Але навіть якщо ви ніколи не чули її раніше, ви миттєво розумієте її призначення. В оточенні мови, якої ви, можливо, не знаєте, та їжі, якої ви ніколи не куштували, сирена — універсальна. Вона існує для того, щоб привертати нашу увагу, — і їй це вдається.

Сирену, якою ми її знаємо сьогодні, винайшов у 1799 році шотландський ерудит Джон Робісон⁴. Він був одним із тих діячів Просвітництва, які цікавились усім — від філософії до інженерії. Спочатку Робінсон узагалі замислював пристрій як музичний інструмент, хоча в такій ролі він не прижився⁵. Сучасних звучання та функцій сирена набула лише наприкінці XXI століття. У 1880-х роках французький інженер, винахідник і творець електричних (а отже, переважно безшумних) човнів уперше використав сирени, які теж працювали від електрики, щоб запобігати нещасним випадкам на судах⁶. (У нього навіть був човен, який називався *La Sirène*.) За порівняно короткий час ця технологія поширилася й на суходолі, зокрема на пожежних машинах, витіснивши гучні дзвони, які раніше допомагали звільнити дорогу для цього транспорту⁷.

Що сирени з міфів, що сирени з міського вуличного ландшафту, вони однаково примушують нас звертати на них увагу всупереч нашій волі. Тепер ми

постійно перебуваємо в стані, коли розум захоплений отим нав'язливим виттям, це наші реалії. Нам ніколи не звільнитися від поклику сирен.

Увага — це субстанція життя. Щомиті, коли ми не спимо, ми звертаємо увагу на щось чи то через наш свідомий вибір, чи через те, що хтось або щось підштовхнуло нас до цього. Зрештою ці миті уваги сплітаються в життя. «Мій досвід, — писав Вільям Джеймс у «Принципах психології» (*The Principles of Psychology*) 1890 року, — це те, на що я погоджуюся звертати увагу»⁸. Адже дедалі частіше виникає відчуття, що наш досвід — це те, на що ми не зовсім погоджувались, і повсюдність цього відчуття демонструє своєрідний злам. Наш контроль над власним розумом порушено. Наш внутрішній світ змінився в кардинально непередбачуваний спосіб. Це стосується майже кожної країни та культури на землі.

Уранці я часом сиджу на дивані зі своєю дорогоцінною молодшою донею. Їй шість, вона любить притулятися до мене із книжкою, м'яко дихаючи мені в щок, і просить почитати їй перед тим, як ми з нею підемо до школи. Її увага така незіпсована й чиста. У моєму житті немає моменту, кращого за цей. І все ж я щоразу відчуваю майже фізичний інстинкт поглянути на ту маленьку коробочку уваги в моїй кишені. Зусиллям волі я його придушую, та все ж ця коробочка, немов перстень Голума, так і манить до себе.

Те, що я досі здатен протистояти її м'якому поклику, означає, що я ще живий — цілісний, свідомий себе. Але у хвилини сорому, коли все ж піддаюся, то запитую себе, хто я є або ким став. І тоді знову згадую слова Джеймса: «Те, на що я погоджуюся звертати увагу», —

бо це «погоджуюся» у його формулюванні вартує дуже багато. Навіть коли попит на нашу увагу надходить ззовні, він вважав, що зрештою саме ми вирішуємо, куди її спрямовувати. Коли ми «погоджуємося» звернути увагу на щось, ми тим самим надаємо згоду — нехай і неусвідомлену. Джеймса глибоко цікавило питання свободи волі: чи справді та існує і як вона працює. Для нього «зусилля уваги» — тобто свідоме рішення, куди спрямувати думки, — було «тим значущим проявом волі»⁹. Це й була сила волі. Тож не дивно, що я почуваюся чужим самому собі, коли ця коробочка в кишені, здається, керує мною всупереч моїй волі.

В гучному велелюдному місті сирена швидкої допомоги може дратувати, але принаймні вона привертає нашу увагу до суспільно корисної дії. Сирени ж із грецького міфу причаровують, щоб наблизити смерть. А те, що Одисей робив із воском і щоглою, було активним намаганням керувати власною увагою. Наскільки драматичним цей гомерівський уривок був для свого часу, настільки ж він є для нас, в епоху уваги, майже буденним. Тому що жити зараз як в онлайн-, так і в офлайн-світі означає безкінечно звиватися прикутим до щогли, борючись за контроль над своїм буттям проти невпинного кличу людей, пристроїв, корпорацій та іншого зла, яке намагається, немов сирени, заманити нас у пастку.

Фактично це світ, який ми самі створили для нашого мозку. Ну, може, не «ми» як такі. Наш вплив на створення бізнесу й інституцій в епоху уваги все ще є предметом серйозних дискусій. Поеднання наших найглибших біологічних інстинктів та ітеративного генія глобального капіталізму означає, що ми є об'єктом

нескінченного процесу експериментів, у якому деякі з найбільших в історії людства корпорацій витрачають мільярди, щоб з'ясувати, чого ми прагнемо й скільки з цього вони можуть нам продати. Усередині нашого ества увага — це те, що становить наше «Я», але для зовнішнього світу вона — як золото в струмку або як нафта в гірській породі.

Моя професійна діяльність вимагає від мене особливого занурення в ці питання, але, гадаю, кожен із нас це так чи так відчуває, правда ж? Некомфортне відчуття розпорошеності, коли нас відволікають усупереч нашому бажанню, коли фізично *ми тут*, але насправді *нас тут немає*. Б'юся об заклад, ви могли б провести день і ніч, опитуючи незнайомих у будь-якому місті чи містечку, і не знайшли б жодного, хто сказав би, що його увага аж надто стійка, що він занадто зосереджений, що хотів би більше відволікатися або проводити більше часу, дивлячись на екрани. Сьогодні наші телефони, як і дорожній рух, стали предметом загальних нарікань, способом підтримати розмову в перукарні або в черзі супермаркету. Те, що почалося з поодиноких голосів із периферії суспільства, які попереджали нас, що технологічні титани пропонують нам фаустівську угоду, об'єдналося у щось схоже на новий консенсус: справи кепські, й винні в цьому технології, якими ми щодня користуємося. Телефони заколискують нас до смерті.

Але перш ніж беззастережно прийняти це за істину й продовжити наше дослідження, варто трохи покопирсатися в цій стрімко сформованій загальноприйнятій думці. Точніше, хіба ми не завжди проходимо цей цикл? Хіба люди не завжди відчувають, що щось іде не так і що в усьому винні «сучасні діти»? Або що нові

технології (друкарський верстат, парова машина та ін.) призводять до занепаду?

У «ФЕДРІ» ПЛАТОНА СОКРАТ ВИГОЛОШУЄ ДОВГУ ТИРАДУ — НАПОЛОВИНУ переконливо й наполовину насмішкливо говорить про небезпеку нової технології... письма: «Якщо люди навчатися [мистецтва письма], — застерігає Сократ, — це вселить у їхні душі забудькуватість: вони перестануть користуватися пам'яттю, бо покладатимуться на написане, пригадуючи за допомогою зовнішніх знаків, а не завдяки внутрішній силі. Те, що ви винайшли, — засіб не для запам'ятовування, а для пригадування»¹⁰.

Озираючись назад, можна з упевненістю сказати, що писемність мала чималий позитивний вплив на розвиток людства, попри те що один із найвидатніших мислителів усіх часів хвилювався з приводу її впровадження так само, як наші сучасники нині тривожаться через відеоігри. Дійсно, часто здається, що за всією законною критикою соціальних мереж і досвідом повсюдного використання екранів та інтернету, за цими страшними застереженнями стоїть якась знайома невротична істерія. Зараз виник цілий піджанр літератури з батьківськими порадами та програмами-блокувальниками, щоб контролювати «екранний час» і запобігати нібито смертельній загрозі, яку цифрові пристрої несуть розвиткові дитячого мозку. Загалом суспільна дискусія навколо цього набула рис класичної моральної паніки. Ще у 2009 році *Daily Mail* попереджала своїх читачів, «як використання фейсбуку може підвищити ризик захворювання на рак»¹¹. *New York Post* називала екрани «цифровим героїном», який перетворює дітей на